

*Михајло Копанја**

Факултет безбедности, Универзитет у Београду

ЕФЕКТИВНОСТ ОДВРАЋАЊА: КАДА ЈЕ ОДВРАЋАЊЕ „ПРАВА” СТРАТЕГИЈА ЗА ОСТВАРИВАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА?*

Сажетак

Истраживачки циљ овог рада јесте утврђивање околности у којима стратегија одвраћања представља „праву ствар” по безбедност државе. У тежњи за остварењем сопствених интереса – од минимално опстанка, до максимално хегемоније, државе (у теорији) располажу широком лезом могућих идеално-типских стратегија. Међутим, то не значи да ће све могуће стратегије бити подједнако ефективне за остваривање националних интереса. Кроз овај рад настоји се утврдити који услови треба да буду испуњени да би имплементација одвраћања представљала најнефективнију стратегију, односно „праву ствар” по безбедност државе. У ту сврху, рад је организован у три целине. У првој целини је разрађена концепција стратешке ефективности. У другом делу, аутор пружа кратак осврт на одвраћање као стратегију, представљајући кључне теоријско-концептуалне елементе ове стратегије. У трећој целини рада представљени су услови који морају бити испуњени да би стратегија одвраћања била ефективна, односно „права ствар” за остваривање

* Имејл-адреса: mihajlo.kopanja@fb.bg.ac.rs.

** Рад је настао у склопу научно-истраживачког пројеката „Неутралност и стратешко одвраћање”, номенклатурни број ШНО-ДХ/1/224, који реализује Катедра стратегије Школе националне одбране „Војвода Радомир Путник” а финансира Министарство одбране Републике Србије.

националних интереса. Коначно, у закључном сегменту рада аутор се осврће на случај Републике Србије, разматрајући да ли одвраћање представља ефективно решење у савременим околностима.

Кључне речи: одвраћање, ефективност, стратегија, стратешке студије, Република Србија

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Стратегија је ствар одлуке – некад исправне, некад погрешне! Међутим, када можемо рећи да је примена одређене стратегије исправна одлука? Донекле, то представља срж овог истраживања. Кажемо донекле с обзиром да су, при разматрању стратешке (не) исправности, углавном прећутно присутне две кључне претпоставке – да постоји прецизно, заједничко разумевање шта представља исправна стратегија, као и да пред државама стоји релативно широка лепеза могућих стратегија. Обе претпоставке су присутне и у другим, сличним истраживачким радовима стратешких студија, такође остајући само прећутне. Међутим, нити постоји прецизно и прихваћено разумевање „исправне” стратегије, нити су на систематичан начин представљене разнолике стратешке опције које стоје пред државама.¹

Аутори често наизменично користе различите одреднице као што су *исправна*, *кохерентна*, *ефикасна*, *ефективна*, и/или *успешна* стратегија, иако између њих постоје значајне разлике (Корања 2022). Са друге стране, између идеално-типских стратегија постоје значајне разлике. Стратегију најједноставније можемо конципирати као ланац циљева, начина и средстава којима државе настоје остварити сопствену вољу.² Свака идеално-типска стратегија почива на различитим циљевима, начинима и средствима, чиме се доводи у питање могућност успостављања јединствене матрице којом би се процењивали сви варијетети стратегије. Због свега реченог, истински истраживачки циљ овог рада је значајно ужи. Оно што

¹ Одређени изузеци свакако постоје када говоримо о систематичном представљању различитих стратешких опција. Пре свега ту се мисли на истраживања Џона Миршајмера (*John J. Mearsheimer*) у свом делу *Трагедија политике великих сила*. Видети: Miršajmer, 2017.

² О разматрањима појма стратегије видети: Lykke 1989; Hart 1991; Heuser 2010.

нас интересује је ефективност одвраћања – односно, када је одвраћање „права” стратегија за остваривање националних интереса?

Међутим, зашто баш одвраћање и зашто баш ефективност? Међу вишеструким одредницама „добре” стратегије, ефективност је једна од најзначајнијих. У својој основи, под ефективношћу се подразумева чињење правих ствари да би се остварио постављени циљ (Drucker 2009). Управо то – чињење правих ствари и јесте *raison d'être* саме стратегије. Због тога, иако можда није најфундаменталнија одредница стратегије, као ни ултимативна, ефективност јесте једна од најзначајнијих. Са друге стране, када говоримо о стратегији одвраћања морамо имати на уму да је реч о једној од најбазичнијих стратегија која је добрим делом одредила успостављање и развој дисциплине стратешких студија (Bull 1968; Jervis 1979). Чак се и чувена латинска изрека *Si vis pacem, para bellum* може сматрати продуктом разматрања стратегије одвраћања (Igrutinović 2022, 39; Starčević i Blagojević 2022, 219). Међутим, још значајније, одвраћање је уједно и једна од ретких стратегија коју начелно може имплементирати било која држава независно од степена моћи и историјског тренутка. Док су стратегије попут уравнотеживања (*balancing*) и шлеповања (*bandwagoning*), ударања клина (*wedge*) и „седења на две столице” (*hedging*), присиљавања (*compellence*) и вођења дипломатије принуде (*coercive diplomacy*) зависне од степена моћи и историјског тренутка, исто се не може рећи и за стратегију одвраћања.

За оне који ће у редовима овог рада трагати за својеврсним „рецептом успешног одвраћања”, неопходно је на почетку пружити једно снажно разуверење – то неће бити пружено! Многи аутори су у последњих пола века покушали слично, али са закључком да је „тешко утврдити да ли и зашто је одвраћање успело” (Art and Greenhill 2018, 12). Овај рад је ипак скромнији јер настоји утврдити оне услове који треба да буду испуњени да би имплементација одвраћања представљала ефективну стратегију, односно „праву ствар” по безбедност државе. У ту сврху, рад је организован у три целине. У првој целини је дубље разрађена концепција стратешке ефективности, као предуслова за разматрање да ли је одвраћање, или било која друга стратегија, „права ствар” у одређеном тренутку. У другом делу, аутор пружа кратак осврт на одвраћање као стратегију, смештајући је у поменути широку лепезу могућих идеално-типских стратегија и представљајући кључне теоријско-концептуалне

елементе ове стратегије. На основу закључака из претходних целина, у трећем делу рада представљени су услови који морају бити испуњени да би стратегија одвраћања била ефективна, односно „права ствар” за остваривање националних интереса. Коначно, у закључном сегменту рада аутор се осврће на случај Републике Србије, разматрајући да ли одвраћање представља ефективно решење у савременим околностима.

СТРАТЕШКА ЕФЕКТИВНОСТ

Ниједна стратегија не тежи неуспеху – то је у потпуној супротности њеној суштини. Свака стратегија би требало да буде рационално осмишљена „мапа пута” која ће коначно довести до остваривања конкретне воље државе. Самим тиме, свака стратегија уједно тежи да буде „права ствар”. Међутим, иако идеал свакако представља да таква одлука буде исправна, успешне стратегије су чешће изузетак него правило. Једноставно речено, стратешке интеракције неретко представљају игру нулте суме (*zero-sum game*), где једна страна побеђује док друга неминовно губи. Самим тиме, проценат успешности стратегија у најбољем случају може бити педесет процената, с тим да је истински проценат вероватно и нижи (видети Betts 2000, 16–20). Постоје најмање два разлога томе. Прво, пред спољнополитичким извршиоцима (*foreign policy executives*), члановима политичке елите који доносе стратешке одлуке, стоји мноштво препрека у одабиру исправне стратегије. Друго, међународно окружење је често исувише нејасно и „магловито” да би спољнополитичким извршиоцима држава било јасно која је стратегија исправна (Ripsman, Taliaferro and Lobell 2016, 21–22).

Као што смо истакли у уводним разматрањима, у постојећој литератури стратешких студија постоји тенденција да се наизменично користе различите одреднице да би се описала „добра” стратегија. У начелу, употреба различитих одредница не представља проблем. Постоје разнолике позитивне карактеристике сваког феномена и ми можемо користити многобројне одреднице да бисмо описали и разумели добре стране одређене стратегије. Проблем настаје онда када се одреднице као што су исправна, кохерентна, ефикасна, ефективна, и/или успешна стратегија користе наизменично. Једноставно речено, то нису синоними да би се могли наизменично

користити. Не само да се различите одреднице односе на различите аспекте стратегије, него између њих постоје и значајне разлике.

Од свих наведених одредница, кохерентност представља најбазичнију одредницу „добре” стратегије. Она је најбазичнија из разлога што се односи на унутрашњу доследност и повезаност елемената ланца циљева, начина и средстава које чине одређену стратегију (Коранја 2022, 84). Међутим, то ни на који начин не значи да кохерентна стратегија мора бити ефикасна, ефективна па ни кончано успешна у остваривању зацртане воље. Кохерентност стратегије нам указује да су средства у складу са циљевима, циљеви са средствима, а оба са начинима – једноставно речено, да постављена стратегија не противречи сама себи. Без тога, не можемо истински говорити нити да је стратегија „добра”, нити да је управо стратегија довела до успеха. Успешност, са друге стране, стоји на другом крају „базичности” представљених одредница. Под тиме се подразумева да су се кохерентном стратегијом чиниле „праве ствари” на „прави начин” и које су коначно произвеле жељени ефекат у виду остварене првобитне воље државе (Коранја 2022, 88–90).

Између кохерентности и успешности стоје ефикасност и ефективност – два термина која не само да се у свакодневном говору поистовећују већ су и у Речнику српскога језика наведени као синоними (упоредити: Вујанић *i* sar. 2011, 346–347). Међутим, као појмови у разматрањима стратегија, они се ипак разликују. То можда није увек видљиво чак ни у академским разматрањима с обзиром да их поједини аутори суштински своде на питање *cost-benefit* анализе (на пример: Kennedy 1991, 4; Martel 2015, 65; Goddard and Krebs 2015, 8). Али се само једна од њих – ефикасност, може посматрати кроз ту призму. Док се под ефикасношћу подразумева чињење ствари на „прави начин”, ефективност подразумева чињење „правих” ствари (Drucker 2009, 32). Конкретније речено „ефикасно делање значи да ће се остварити одређени ефекти по најмањој могућој цени... Ефективно делање значи да ће прави ефекти бити остварени” (Коранја 2022, 86).

Идеал свакако јесте да стратегија буде и ефикасна и ефективна – што је јасно видљиво из претходног одређења успешне стратегије. Међутим, у избору између ефикасне или ефективне стратегије, увек би требало да избор падне на ефективност науштрб ефикасности. Првенствени *raison d'être* стратегије је остварење одређеног ефекта у виду зацртане воље државе, а не да по што нижој цени

доведе до нечега другог. Самим тиме, формулације стратегије би примарно требало да буде вођена тежњом за ефективношћу, па тек онда за ефикасношћу. Поред тога, не треба заборавити и једну од најбазичнијих лекција коју студенти економије науче већ на првој години студија – не постоји ништа горе од чињења погрешних ствари на прави начин. То подразумева да ћете на најбољи могући начин произвести све супротно од онога што је намераavano – вољу због које је стратегија првобитно формулисана и имплементирана.

Управо због свега наведеног, ефективност представља једну од најзначајнијих одредница „добре” стратегије. Трагање за стратешком ефективношћу подразумева трагање за оном стратегијом која ће представљати праву ствар за остваривање воље државе. На основу тога делује да стратешка ефективност представља питање државе, то јест спољнополитичких извршилаца и воље коју настоје остварити. Међутим, то је само једна страна стратешке ефективности. Колико је за разматрање стратешке ефективности важна политичка воља која стоји иза стратегије, толико су значајне и конкретне међународне околности у којима ће стратегија бити имплементирана. Говорећи у начелу, као што је могуће различитим стратегијама остварити истоветну вољу, тако и истоветне стратегије могу бити различито ефективне у друкчијим међународним околностима. Калкулус стратешке ефективности мора почивати како на одликама саме државе која имплементира одређену стратегију тако и на конкретним међународним околностима у којима се стратегија имплементира. Међутим, конкретни услови који морају бити испуњени да би одређена стратегија била ефективна зависи и од карактеристика сваке идеално-типске стратегије понаособ.

КРАТАК ОСВРТ НА ОДВРАЋАЊЕ КАО СТРАТЕГИЈУ

Већ смо истакли да стратегија одвраћања представља један од најстаријих и најбазичнијих појмова у лексикону стратешких студија. Иако бисмо, начелно говорећи, могли заћи далеко у прошлост у нашем осврту на одвраћање као стратегију, сврсисходност таквог подухвата је ипак делимично упитна, јер је тек развојем нуклеарног оружја стратегија одвраћања почела да добија своје савремено значење (Brodie 1959, 174). Међутим, и до тога је дошло постепено. Било је потребно безмало деценију и по да од првих значајних помињања стратегије одвраћања дођемо до истраживања која су

се искључиво фокусира на њу (Brodie 1946; 1959; Kaplan 1958; Snyder 1960; Kahn 1960; Schelling 1961; 1962; 1963). Томе је значајно допринела и реформулација америчке велике стратегије обуздавања (*containment*) током администрације Ајзенхауера (*Dwight D. Eisenhower*), када је под утицајем Дулса (*John Foster Dulles*) отпочела имплементација под-стратегије балансирања на ивици рата (*brinksmanship*) са доктрином масивне одмазде (*massive retaliation*) у својој основи (видети Dulles 1950; 1952; 1954; Gaddis 2005).

Током целокупног трајања Хладног рата, стратегија одвраћања је, на овај или онај начин, била саставни део велике стратегије обуздавања која је на крају и допринела победи Сједињених Држава над Совјетским Савезом. Настанком униполарног момента (Wohlforth 1999), историјског тренутка у којем су Сједињене Државе биле војно неприкосновене, хладноратовски лексикон стратегије је пао у заборав – а са њим и разматрања одвраћања.³ Данас, ситуација је друкчија. Иако униполарни моменат можда још увек није уступио своје место истински биполарном или мултиполарном систему, шаблони стратешких интеракција између држава међународног система више подсећају на епоху Хладног рата него на период након њега.⁴ То се одразило и на академски свет, како у иностранству тако и код нас. У последњих неколико година је у домаћој научној литератури дошло до значајног пораста истраживања која се фокусирају на стратегију одвраћања из разноликих углова.⁵ (видети: Blagojević 2022). Одвраћање се вратило, а са њим и потреба да се, с једне стране присетимо онога што смо заборавили, али и да продубимо постојећа сазнања с друге. Почетни корак у томе јесте кратак осврт на одвраћање као стратегију.

Као што смо већ истакли, одвраћање представља само једну од могућих идеално-типских стратегија које државе могу имплементирати у тежњи за остварењем сопствених интереса – од минимално опстанка, до максимално хегемоније. У начелу такав

³ Као увек, и у овом случају постоје изузеци, с обзиром да одвраћање није у потпуности напустило академска разматрања на начин на који је напустило практично-политичка. Видети: Zagare, 1996; Morgan, 2003; Gray, 2003; Knopf, 2010; Quackenbush, 2011; Lupovici, 2011.

⁴ О тези да још увек живимо у униполарном моменту видети Brooks and Wohlforth, 2023.

⁵ Између осталог видети: Trapara 2012; Stojanović 2013; Radinović 2018; Milenković i Subotić 2022; Kostić Šulejić 2022. Посебно погледати радове у зборнику Blagojević 2022.

стратешки „мени” држава можемо категоризовати у најмање четири групе. Прву представљају стратегије увећања моћи. Реч је о вероватно најбазичнијем скупу идеално-типских стратегија с обзиром да представљају основ за имплементацију других стратегија. Према Волцу (*Kenneth N. Waltz*) постоје два начина на које државе могу увећати моћ: развојем сопствених капацитета и уласком у савез са другим државама (Waltz 2010).⁶ Начелно, ту можемо додати и трећи облик у виду набавке капацитета од других држава. Друга група односи се на стратегије које Миршајмер назива стратегијама заустављања агресора, где потпадају широко разматране стратегије попут уравнотеживања, пребацивања одговорности, али такође и стратегија попуштања (Miršajmer 2017). Трећа група обухвата стратегије стицања моћи. Кључна дистинкција између прве и треће групе проистиче из чињенице да се прва група односи на увећање сопствене моћи, док стратегије треће групе настоје стећи моћ кроз умањивање моћи супарничке стране. Она је уједно и најшира, с обзиром да обухвата широк опсег стратегија од самог рата, шлеповања, стратегије клина, „седења на две столице” али и стратегије „завади па владај” (*bait and bleed*) и пуштања крви (*bloodletting*). Коначно, четврту групу стратегија чине тзв. стратегије принуде (*coercion*). Међу њих спада и стратегија одвраћања, уз стратегије попут присиле, дипломатије принуде, принудне изолације (*coercive isolation*), па чак и економских санкција.

Одвраћање представља дефанзивни вид стратегије принуде где једна држава претњом употребе силом настоји да разубери другу државу од напада или нарушавања *status quo*. Као варијација стратегија принуде, одвраћање дели базичне елементе са другим стратегијама ове групе, пре свега у виду чињенице да, идеално-типски, ова стратегија не почива на *употреби силе*, већ на *претњи њеном употребом*. Иако у савременим разматрањима принуде се помиње и употреба ограничене силе, идеал јесте да сама претња доведе до жељеног понашања. У теорији, стратегија одвраћања функционише тако што одређена држава прети другој страни да ће њихов напад или нарушавање *status quo* довести до употребе силе која ће у најмању руку нанети значајну штету другој страни. Због тога, да би уопште било оствариво, у сржи теорије одвраћања стоји шест специфичних претпоставки: претпоставка озбиљног сукоба,

⁶ О разматрањима савезништава и развоја сопствених капацитета видети на пример: Walt 1987; Taliaferro 2006.

рационалност, претња одмаздом, неприхватљива штета, веродостојност и стабилност одвраћања (за детаљну разраду поменутих претпоставки видети: Коранџа и Ајзенхамер 2022, 24–27). Међутим, важно је истаћи да се наведене претпоставке не односе на (не)успех или (не)ефективност стратегије одвраћања, већ на теоријске претпоставке које су неопходне да би одвраћање функционисало у теорији.

У суштини, када говоримо о стратегији одвраћања ми првенствено мислимо на манипулацију понашања претњом – чин разуверавања друге стране од потенцијалног напада или нарушавања *status quo*, с обзиром да би такво понашање резултовало повратном употребом силе која би значајно умањила сваку планирану добит од таквог подухвата. Да таква претња не би била „празна”, неопходно је да држава која имплементира стратегију одвраћања поседује адекватну силу – да би претња уопште могла прерасти у њену употребу и нанети неприхватљиву штету супарнику, као и да веродостојно пренесе такву претњу – да би заиста разуверила другу страну. Одвраћање јесте ствар поседовања адекватне силе, али је још више ствар перцепције с обзиром да почива на разуверавању а не на самој употреби силе.

КАДА ЈЕ ОДВРАЋАЊЕ ЕФЕКТИВНО?

С обзиром на позицију стратегије одвраћања у стратешким студијама, логично је да је у досадашњим истраживањима могуће пронаћи покушаје да се утврде критеријуми неких одредница „доброг” одвраћања. То нам уједно пружа и полазну основу у разматрању ситуација када је одвраћање ефективно. Према Арту (*Robert J. Art*) и Гринхил (*Kelly M. Greenhill*) успешност одвраћања почива на следећим условима: поседовање способности за извршавање претње, поседовање одлучности за извршавање претње, рационалност изазивача и уверење изазивача да извршавање претње носи са собом превисоку цену (Art and Greenhill 2018, 10–11). Са друге стране Џорџ (*Alexander George*) и Смоук (*Richard Smoke*) истичу да неуспех одвраћања настаје када: држава изазивач верује да друга страна није спремна да изврши претњу, када држава изазивач испитује одлучност друге стране да изврши претњу, и када одлучност државе да изврши претњу постоји али не у случајевима ограничених напада (George and Smoke 1974, 536–548). Хут (*Paul Huth*) и Расет (*Bruce Russett*) су на основу емпиријског посматрања случајева

одвраћања од 1900. до 1980. године закључили да одвраћање успева у ситуацијама када постоје снажне економске и политичко војне везе између државе која имплементира проширено одвраћање⁷ (*extended deterrence*) и државе коју штити, као и њихове локалне војне супериорности (Huth and Russett 1984, 523).

Међутим, постоји један значајан проблем при апсолутном ослањању на постојећа истраживања која се могу повезати са ефективношћу одвраћања – реч је о Американцима који су о одвраћању размишљали из визуре Сједињених Америчких Држава. Теорија одвраћања је примарно била развијана од стране Американаца, за Американце. Самим тиме, они су посматрали „добро” одвраћање из перспективе војно најдоминантније силе, односно из перспективе државе која је у том тренутку имала само једног истинског супарника. Чак и у случају Хутовог и Расетовог истраживања, наглашавање проширеног одвраћања у први план ставља Сједињене Државе. Међутим, доминантна већина држава међународног система није у истој позицији, а и неретко имају и више од једног супарника. Самим тиме, утврђивање услова који одређују ефективност одвраћања мора почивати на генералнијим основама које се могу односити на већину држава, а не само на поједине. Поједини аспекти постојећих разматрања се могу, и јесу уважени. Међутим, поједине је ипак потребно модификовати.

Стратегија одвраћања представља „праву” стратегију остваривања националних интереса онда: а) када је воља државе да спречи напад или промену *status quo*; б) када одвраћа државу или скуп држава којима може парирати силом; в) када је могућа штета од напада за државу што већа; и г) када је вредност добити по државу која је одвраћана што нижа. Да бисмо утврдили ефективност одвраћања за конкретну ситуацију, односно конкретну државу, идентификују се вредности наведених критеријума. Међутим, критеријуме ефективности одвраћања не треба посматрати као апсолутне категорије у смислу одвојених и неповезаних целина. Оне су све само не то. При процењивању ефективности одвраћања у конкретним ситуацијама увек ће постојати својеврсни *trade-off* између четири критеријума. Кумулативна оцена ефективности одвраћања може бити позитивна, чак и када поједини критеријуми немају најоптималније вредности. Идеал свакако јесте да су сви критеријуми максимално испуњени. Међутим, такав идеал се ретко када појављује у

⁷ Видети Igrutinović 2022.

стварности, што уједно не значи да је стратегија одвраћања ретко када „права ствар” за остваривање националних интереса.

Пре него што пређемо на појединачну разраду наведених услова потребно је аргументовати зашто се међу њима не налази питање веродостојности одвраћања. Веродостојност јесте један од најчешће спомињаних услова за успешно одвраћање. Међутим, с обзиром да се фокусирамо на ефективност одвраћања, односно када је одвраћање „права” стратегија за остваривање националних интереса, питање веродостојности одвраћања је ипак од секундарнијег значаја. Под тиме не мислимо да је веродостојност небитна. Одвраћање јесте ствар перцепције, и као такво оно добрим делом почива на међусобној комуникацији између две стране у форми стратешког дискурса (Kopanja i Ajzenhamer 2022; Novaković 2022). Међутим, да ли ће одвраћање бити веродостојно или не, више представља питање стратешке ефикасности – чињења ствари на „прави начин”, него што је питање чињења правих ствари, односно ефективности. Заправо, моменат који спаја и ефективност и ефикасност при разматрању веродостојности јесте предуслов поседовања адекватних материјалних (пре свега војних) капацитета *vis-à-vis* супарнику, који ће такав стратешки дискурс подупрети. Због тога је, из угла ефективности одвраћања, значајније кога одвраћамо и да ли имамо способности да извршимо претњу и да ли наше способности могу бити претња супарничкој страни, него да ли ће оно бити перципирано као веродостојно *per se*.

Критеријум I: Одбрана и очување *status quo*

Полазни критеријум ефективног одвраћања јесте примарна воља државе која је и навела да формулише и имплементира одређену стратегију да би је остварила. Воља државе је увек контекстуалне природе што значи да зависи од ситуације до ситуације. Међутим, њих генерално можемо категоризовати у офанзивне и дефанзивне – чак и апстрактније у смислу ревизионизма или очувања *status quo*. Стратегија одвраћања је, по самој својој дефиницији, дефанзивна стратегија. Самим тиме, она је пригодна за остваривање воље која је дефанзивне природе. То је видљиво и из начина на који функционише каузални механизам теорије одвраћања – поседовањем материјалних капацитета, претњом употребе силе и разуверавањем супарничке стране држава остварује безбедност

(Коранџа и Ајзенхамер 2022, 22–24). Једноставно речено, одвраћање није вођено тежњом за остваривањем добити, већ напротив очувањем постојећег стања. Због тога, оно не почива на првој употреби силе или другом офанзивном чину, већ на претњи да ће на покушај напада или нарушавања *status quo* бити одговорено на начин који ће значајно умањити потенцијалне добити од ревизионизма. Због тога, уколико држава тежи да стекне добит одвраћање не може бити „права ствар”.

Узмимо као пример један, помало екстреман случај Нацистичке Немачке пред Други светски рат. Немачке тежње и амбиције – односно воља нацистичког режима била је у својој природи ревизионистичка и дубоко офанзивна. Под вођством Адолфа Хитлера, Немачка је тежила остваривању хегемоније у Европи и свету. У контексту настојања за остваривањем такве воље имплементација стратегије одвраћања била би дубоко неефективна. Претња употребом силе у смислу предупређења потенцијалног напада или одржавања *status quo* је једноставно неспојива са настојањима за стицањем добити, и као таква не може бити „права ствар” за остваривање националних интереса. Немачка јесте у том периоду имплементирала једну врсту стратегије принуде, али не одвраћање већ присилу. За разлику од одвраћања које представља дефанзивну врсту стратегије принуде, присила је офанзивна варијација. Сама претња употребом силе може бити ефективна стратегија за експанзионистичке и ревизионистичке побуде, али то онда више није одвраћање, већ присила.

Ипак, постоје два проблема са тако јасном дистинкцијом. Први се односи на ситуације у околностима када се под одбраном и очувањем *status quo* посматрају простори ван граница државе која би имплементирала стратегију одвраћања. Када говоримо о проширеном одвраћању он хипотетички може ићи, руку уз руку, са ревизионизмом. Ту пре свега мислимо на ситуације када се проширено одвраћање користи као стратегија својеврсне стабилизације добити. Пример за то може бити процес ширења НАТО савеза, где је проширено одвраћање Сједињених Држава стратегија којом се померање граница овог савеза на исток чини одрживом. Други се односи на нуклеарно одвраћање. И у тим ситуацијама одвраћање може ићи, руку уз руку, са додатном стратегијом као начин да се осигура успех додатне стратегије. Суочене са нуклеарном силом, државе ће у начелу бити уздржаније у могућој ескалацији сукоба, с

обзиром да постоји могућност одмазде нуклеарним оружјем. Ипак, важно је напоменути да се оба проблема односе на ситуације које превазилазе класичну каузалну логику одвраћања, и када је одвраћање пропратна стратегија, али не и примарна.

Критеријум II: Кога одвраћамо?

Одвраћање почива на претњи употребом силе која би разуверила супарника од напада. Самим тиме, без поседовања силе нема ни претње, ни разуверења, ни предупређења напада. Одвраћање јесте форма стратешке дијаде – интеракције између најмање две државе које имају различите интересе. Међутим, није увек једна од странаца те дијаде уједно и најмоћнија држава света. Посматрано у ширем контексту држава које сачињавају међународни систем, да ли држава поседује довољно моћи да би могла да имплементира стратегију одвраћања не зависи толико од сопствене моћи колико од тога кога настојимо одвратити.

Уколико прихватимо поделу држава на велике силе, регионалне силе и мале државе, ми начелно можемо говорити о девет могућих форми стратешких дијада.⁸ Највећи део постојеће литературе о одвраћању почивају на форми у којој су две велике силе. У тим околностима, питање сопствених (војних) капацитета јесте централно. Инсистирање на искључивом посматрању степена моћи који држава поседује, као предуслова за одвраћање, је добрим делом производ поменути чињенице да је теорија одвраћања развијена од Американаца, за Американце. Они нису морали превише размишљати о нивоу моћи већине других држава с обзиром да је само једна могла да им парира. Међутим, што се конкретна држава налази ниже на скали то питање кога одвраћамо постаје релевантније. Да би одвраћање представљало ефективну стратегију, за већину држава међународног система је знатно релевантније утврдити која држава је извор угрожавања, и да ли јој могу парирати у моћи – чак и у хипотетичкој скоро максималној искоришћености стратешког потенцијала.

⁸ Оне су 1) велика сила-велика сила; 2) велика сила-регионална сила; 3) велика сила-мала држава; 4) регионална сила-велика сила; 5) регионална сила-регионална сила; 6) регионална сила-мала држава; 7) мала држава-велика сила; 8) мала држава-регионална сила; 9) мала држава-мала држава.

Да би одвраћање представљало „праву ствар” за остваривање националних интереса потребно је постојање релативно приближног паритета моћи између обе стране стратешке дијаде. Кажемо релативно, јер ефективно одвраћање у теорији може постојати и када је нешто значајнија разлика у релативној моћи. Да није, одвраћање би било ефективно само у ситуацијама када обе стране можемо сврстати у истоветну категорију великих/регионалних сила и малих држава – односно у три од девет форми. Форме у којима су државе у истој категорији јесу инстанце када би одвраћање било ефективно, али ипак нису једине. Од наведених девет форми дијада, одвраћање заправо може бити ефективно у седам ситуација. То искључује ситуације где мала држава настоји одвратити велику силу – због значајне разлике у моћи, као и ситуацију када велика сила настоји одвратити малу државу – јер су такве ситуације излишне. Међутим, четири форме које излазе из идеала једнаких категорија су из призме ефективности одвраћања умногоме условљене са наредна два критеријума.

Критеријуми III и IV: Степен последица уколико до напада дође и супарничка процена о могућој добити

Угрожавање не треба посматрати као бинарну категорију, у смислу постоји или не постоји. Попут интереса, угрожавање је спектар чији је степен одређен нивоом утицаја одређеног поступка и вероватноћом остваривања тог утицаја. Слично је и када говоримо о добити. И у овом случају реч је о спектру који може имати различите вредности. Једноставно речено, нити је свако угрожавање исто, нити је свака добит иста. У томе лежи срж трећег и четвртог критеријума ефективности одвраћања. Док се трећи односи на чињеницу да степен последица од могућег напада може варирати од релативно малог до апсолутног, четврти се односи на чињеницу да добит супарничке стране може бити релативно мала или висока чак и уколико се све одвије како су замислили.

Међуповезаност трећег и четвртог критеријума, и разлог због којег се сагледавају заједно, произилази управо из чињенице што одвраћање представља врсту стратешке дијаде. Побуде и мотиви обе стране су неопходне да би државе ушле у такву форму интеракције. Међутим, реч је ипак о различитим феноменима које је потребно посматрати концептуално раздвојене. У постојећим

разматрањима одвраћања са обе категорије најчешће посматрају у апсолутним вредностима. Улози за обе стране су огромни. За државу која одвраћа постоји изразито висок степен последица уколико до напада дође. За државу која је одвраћана постоје изразито високе добити уколико изврши напад. Међутим, то не мора нужно бити случај. То је само један од четири могућа типа односа између могуће добити и последица напада.

Табела 1: Четири односа могућих добити и последица напада

		Могућа добит	
		Висока	Ниска
Последице напада	Високе	O1: Мање ефективна	O2: Најефективнија
	Ниске	O3: Неефективна	O4: Више ефективна

Извор: Обрада аутора

Као што је приказано у Табели 1, односи између наведених критеријума могуће добити и последица напада могу бити: O1 – високе последице и високе добити; O2 – високе последице и ниске добити; O3 – ниске последице и високе добити; и O4 – ниске последице и ниске добити. Стратегија одвраћања може бити „права ствар” за остваривање националних интереса у три од четири типа – O1, O2 и O4. С тим да је ефективност одвраћања најизраженија при типу O2, док је нешто нижа у O4, и још нижа у O1. С обзиром да се одвраћањем настоји разуверити друга страна, ситуације када је могућа добит супарника нижа чине одвраћање ефективнијим.

Уједно, наведена категоризација типова односа између последица напада и могуће добити служе као коректив за други критеријум. У случају када се у стратешкој дијади налазе државе различитог степена моћи, са имплементацијом стратегије одвраћања од стране слабије државе, ефективност одвраћања постаје упитнија у ситуацијама O4, а нарочито у ситуацијама O1. Самим тим, опсег могућих сценарија имплементације стратегије одвраћања из другог критеријума се додатно сужава и прети да потенцијално искључи форме регионална сила-велика сила и мала држава-регионална сила. Са друге стране, међусобна интеракција II, III и IV критеријума отвара још једну хипотетичку могућност – да мала држава одврати велику силу. У начелу то јесте могуће при O2 типу, када постоје високе последице напада за малу државу а мала могућа добит за

велику силу која прети. Међутим, тада на сцену ступају разнолики фактори који ограничавају/омогућавају такав сценарио, као што су географија, технологија, међународне норме и легитимност напада и слично, али они превазилазе оквире овог рада.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: ДА ЛИ ЈЕ ОДВРАЋАЊЕ „ПРАВА” СТРАТЕГИЈА ЗА РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ?

Кратак одговор на питање из наслова овог поглавља је *зависи* – односно, зависи првенствено од тога кога одвраћамо? Први критеријум, сам по себи, није упитан из перспективе ефективности одвраћања Републике Србије, с обзиром да јој је воља дефанзивне природе и усмерена ка очувању *status quo* у региону. То је видљиво и у Стратегији националне безбедности Републике Србије кроз дефинисане националних интереса (Strategija nacionalne bezbednosti 2019, 11–12). Генерално говорећи, мале државе, због ограниченог нивоа моћи, и немају ширину интереса који имају регионалне и велике силе. Због тога, на скали од опстанка до хегемоније, мале државе гравитирају врло близу крајности на којој се налази опстанак. Самим тим, њихова воља ретко може бити офанзивне природе.

Међутим, проблем при разматрању ефективности одвраћања Републике Србије настаје већ код другог критеријума. Једноставно речено, није најјасније која се то држава тачно одвраћа. Иако се одвраћање експлицитно помиње у Стратегији националне безбедности, у тексту није прецизирано кога тачно Србија настоји одвратити (Strategija nacionalne bezbednosti 2019, 13). Чак се ни у изјавама доносилаца одлука не може препознати друга страна стратешке дијаде одвраћања. Могући одговор би се могао пронаћи у тези да Република Србија настоји да спроводи генерално одвраћање (*general deterrence*). Међутим, то би уједно имплицитно значило да се настоје одвратити безмало све државе међународног система, с обзиром на политику војне неутралности Србије – чинећи ефективност таквог подухвата упитним.

Мотив имплементације стратегије одвраћања је, са друге стране, јасан – осигуравање суверености, независности и територијалне целовитости. Последња тачка је посебно значајна с обзиром да у сржи мотива делања Републике Србије лежи очување Косова и Метохије у саставу Републике Србије (Strategija nacionalne

bezbednosti 2019, 13). То нам јасно говори о вредностима трећег критеријума ефективног одвраћања – могуће последице по Србију су високе. Међутим, с обзиром да остаје нејасно кога одвраћамо, Република Србија се може сврстати или у тип О1, где је одвраћање мање ефективно или у тип О2 где је најнеефективније.

Уколико посматрамо мотив имплементације заједно са претходном тезом о генералном одвраћању, тиме донекле сужавамо опсег држава које се одвраћају на онај скуп који признаје једнострано проглашену независност Косова и Метохије. Једноставно речено, оне државе које признају једнострано проглашену независност Косова и Метохије јесу оне које су примаран извор угрожавања безбедности Србије и које треба одвратити. Ипак, то је и даље поприлично широк скуп држава, од великих сила до малих држава. Међутим, државе тог широког скупа држава имају различит степен могуће добити. То нам омогућава да дођемо до закључка да имплементација стратегије одвраћања Републике Србије може бити ефективна за све државе које јесу признале независност Косова и Метохије али које имају ниску добит од тога. Ипак, проблем је што се то не односи како на државе нашег непосредног окружења, тако и на неке од најмоћнијих држава света – пре свега Сједињене Државе, Велику Британију, Француску, Немачку али и Турску.

У случају држава непосредног окружења, с обзиром да је и ту реч о малим државама, ослањање на стратегију одвраћања може представљати „праву ствар” за остваривање националних интереса Републике Србије. Међутим, проблем настаје када говоримо о државама попут Сједињених Држава, Велике Британије, па и Турске. Једноставно речено, Република Србија не поседује довољне капацитете да ефективно одврати велике и регионалне силе уколико имају високу могућу добит од угрожавања Србије. Позиција Републике Србије би тиме представљала ситуацију у којој мала држава одвраћа велике и регионалне силе, с тим да су и велике и регионалне силе савезници и партнери са заједничким мотивима – суштински је свдећи на форму стратешке дијаде где мала држава одвраћа велику силу. Чак и уколико би Србија могла нанети одређену штету у случају потенцијалног напада, упитно је да ли би могла нанети *неприхватљиву* штету која би омогућила да одвраћање успе. Због тога, уколико је стратегија одвраћања усмерена на одвраћање Сједињених Држава пре свега, она не може бити „права ствар” за Републику Србију.

Ипак, постоји један „излаз” из наведене ситуације, а то је питање колика је заправо добит од независности Косова и Метохије за поменуте државе. Често се узима као аксиом да остваривање пуног признања Косова и Метохије као независне државе пружа високе добити за Сједињене Државе, Немачку, Турску и друге поменуте државе. То не мора нужно бити тачно. Заправо, случај Републике Србије и ефективности њеног одвраћања би могао представљати управо хипотетичку ситуацију О4 у којој мала држава може ефективно одвраћати велику силу чија је могућа добит од угрожавања ниска.

Који је онда коначан закључак – да ли је одвраћање „права” стратегија за Републику Србију? Јесте, али само као један стуб ширег стратешког приступа. Ефективна стратегија Републике Србије не може почивати искључиво на стратегији одвраћања, већ мора бити пропраћена паралелном стратегијом која би другим државама одржавала могућу добит од угрожавања Србије на минимуму. То је једини начин да Србија одржи себи поменути „излаз”. Из широког стратешког „менија” Србија мора пронаћи паралелну стратегију којом би одржавала ниво могуће добити од угрожавања првенствено великих и регионалних сила на минимуму и тиме омогућавала остварење националних интереса наведених у Стратегији националне безбедности. Која је то паралелна стратегија представља кључно питање, али и питање за даља истраживања.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Blagojević, Veljko. 2022. *Neutralnost i strateško odvracanje*. Beograd: Medija centar „Odbrana”.
- Bofr, Andre. 1968. Uvod u strategiju. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Vujanić, Milica, Gortan-Premk, Darinka, Dešić, Milorad i drugi. 2011. *Rečnik srpskoga jezika. Izmenjeno i popravljeno izdanje*. Novi Sad: Matica Srpska.
- Igrutinović, Milan. 2022. „Strah i ambicija: Srbija, vojna neutralnost i prošireno odvracanje.” U *Neutralnost i strateško odvracanje*, ur. Veljko Blagojević, 39–56. Beograd: Medija centar „Odbrana”.
- Kopanja, Mihajlo i Ajzenhamer Vladimir. 2022. „Odvracanje u raljama bezbednosne dileme.” U *Neutralnost i strateško odvracanje*, ur. Veljko Blagojević, 15–38. Beograd: Medija centar „Odbrana”.

- Kopanja, Mihajlo. 2022. „Geopolitički pristup utvrđivanju delotvornosti koncepta velike strategije obuzdavanja (Studija slučaja: Sjedinjene Američke Države, 1979-1989).” Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet bezbednosti.
- Kostić Šulejić, Marina. 2022. *Strateška stabilnost u multipolarnom svetu*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Milenković, Miloš i Milovan Subotić. 2022. „Nevojni aspekti strateškog odvrtaćanja.” *Vojno delo* 74 (4): 52–63. doi: 10.5937/vojdelo2204052M.
- Novaković, Igor. 2022. „Komunikacija strategije odvrtaćanja u kontekstu proklamovanog statusa vojne neutralnosti Srbije.” U: *Neutralnost i strateško odvrtaćanje*, ur. Veljko Blagojević, 247–266. Beograd: Medija centar „Obrana”.
- Radinović, Radovan. 2018. „Kriza strategije odvrtaćanja.” *Politika nacionalne bezbednosti* 9 (14): 39–53. doi.org/10.22182/pnb.1412018.3.
- Starčević, Srđan i Srđan Blagojević. 2022. „Profesionalna vojska u neutralnim državama i društvena potreba za zaštitom.” U *Neutralnost i strateško odvrtaćanje*, ur. Veljko Blagojević, 209–227. Beograd: Medija centar „Obrana”.
- Stojanović, Bogdan. 2013. „Perspektive teorije i prakse nuklearnog odvrtaćanja.” *Nacionalni interes* 17 (2): 141–172.
- Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 94/19 2019.
- Art, Robert J. and Greenhill, Kelly, M. 2018. “Coercion: An Analytical Overview.” In: *Coercion: The Power to Hurt in International Politics*, eds. Kelly M. Greenhill and Peter Krause, 3–32. Oxford: Oxford University Press.
- Betts, Richard K. 2000. “Is strategy an illusion?” *International security* 25 (2): 5–50. doi: doi.org/10.1162/016228800560444.
- Brodie, Bernard. 1946. *The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order*. New Haven: Yale Institute of International Studies.
- Brodie, Bernard. 1959. “The anatomy of deterrence.” *World Politics* 11 (2): 173–191. doi: doi.org/10.2307/2009527.
- Brooks Stephen G. and William C. Wohlforth. 2023. “The Myth of Multipolarity: American Power’s Staying Power.” *Foreign Affairs* 102 (3): 76–91.

- Bull, Hadley. 1968. "Strategic Studies and Its Critics." *World Politics* 20 (4): 593–605. doi: doi.org/10.2307/2009685.
- Drucker, Peter F. 2009. *Management: Revised Edition*. New York: Harper-Collins e-books.
- Dulles, John Foster. 1950. *War or Peace*. New York: The Macmillan Company.
- Dulles, John Foster. 1952. "Security in the Pacific." *Foreign Affairs* 30 (2): 175–187.
- Dulles, John Foster. 1954. "Policy for Security and Peace." *Foreign Affairs* 32 (3): 353–364.
- Gaddis, John Lewis. 2005. *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*. Revised Edition. Oxford: Oxford University Press.
- George, Alexander, L. and Smoke, Richard. 1974. *Deterrence in American Foreign Policy*. New York: Columbia University Press.
- Gray, Colin. 2003. *Maintaining Effective Deterrence*. Carlisle: Strategic Studies Institute, US Army War College.
- Hart, Liddell. 1991. *Strategy*. London: Penguin Books.
- Heuser, Beatrice. 2010. *The Evolution of Strategy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huth, Paul and Bruce Russett. 1984. "What makes deterrence work? Cases from 1900 to 1980." *World Politics* 36 (4): 496–526. doi: doi.org/10.2307/2010184.
- Jervis, Robert. 1979. "Deterrence Theory Revisited." *World Politics* 31 (2): 289–324. doi: doi.org/10.2307/2009945
- Kahn, Herman. 1960. "The feasibility of war and deterrence." *Survival* 2 (2): 59–72. doi: doi.org/10.1080/00396336008440181.
- Kaplan, Morton A. 1958. "The calculus of nuclear deterrence." *World Politics* 11 (1): 20–43. doi: doi.org/10.2307/2009408.
- Knopf, Jeffrey, W. 2010. "The Fourth Wave in Deterrence Research." *Contemporary Security Policy* 31 (1): 1–33. doi: doi.org/10.1080/13523261003640819.
- Lupovici, Amir. 2010. "The Emerging Fourth Wave of Deterrence Theory: Toward a New Research Agenda." *International Studies Quarterly* 54 (3): 705–732. doi: doi.org/10.1111/j.1468-2478.2010.00606.x.

- Lykke, Arthur, F. 1989. „Defining military strategy.” *Military Review* 69 (5): 2–8.
- Miršajmer, Džon. 2017. *Tragedija politike velikih sila*. Beograd: Udruženje za studije SAD u Srbiji i Čigoja štampa.
- Morgan, Patrick. 2003. *Deterrence Now*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Quackenbush, Stephen. 2011. “Deterrence Theory: where do we stand?” *Review of International Studies* 37 (2): 741–762. doi: doi.org/10.1017/S0260210510000896.
- Ripsman, Norrin. M., Taliaferro, Jeffrey. W., and Steven. E. Lobell. 2016. *Neoclassical realist theory of international politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Schelling, Thomas C. 1961. “Dispersal, deterrence, and damage.” *Operations Research* 9 (3): 363–370.
- Schelling, Thomas C. 1962. “The role of deterrence in total disarmament.” *Foreign Affairs* 40 (3): 392–406.
- Schelling, Thomas. C. 1963. “Deterrence: Military Diplomacy in the Nuclear Age.” *The Virginia Quarterly Review* 39 (4): 531–547.
- Snyder, Glen H. 1960. “Deterrence and power.” *Journal of Conflict Resolution* 4 (2): 163–178. doi: doi.org/10.1177/002200276000400201.
- Taliaferro, Jeffrey W. 2006. “State building for future wars: Neoclassical realism and the resource-extractive state.” *Security Studies* 15 (3): 464–495. doi: doi.org/10.1080/09636410601028370.
- Trapara, Vladimir. 2012. „Perspektivne nuklearnog razoružanja u svetlu protivrečnih strategija nuklearnih sila.” *Međunarodna politika* LXIII (1145): 110–126.
- Walt, Stephen M. 1987. *The Origins of Alliances*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Waltz, Kenneth, N. 2010. *Theory of International Politics*. Long Grove: Waveland Press.
- Wohlforth, William C. 1999. “The stability of a unipolar world.” *International security* 24 (1): 5–41. doi: doi.org/10.1162/016228899560031.
- Zagare, Frank. 1996. “Classical Deterrence Theory: A Critical Assessment.” *International Interactions* 21 (4): 365–387. doi: doi.org/10.1080/03050629608434873.

Mihajlo Kopanja*

Faculty of Security Studies, University of Belgrade

**EFFECTIVE DETERRENCE:
WHEN IS DETERRENCE THE “RIGHT” STRATEGY
FOR ACHIEVING NATIONAL INTERESTS?**

Resume

The research goal of this paper is to determine the circumstances in which the strategy of deterrence is the “right thing” for the security of the state. In the pursuit of realizing their own interests – from minimum survival to maximum hegemony, states (in theory) have a wide range of possible ideal-type strategies. However, this does not mean that all possible strategies will be equally effective for achieving national interests. This paper strives to determine which conditions should be met in order for the implementation of deterrence to be the most effective strategy, that is, the “right thing” for the security of the state. For this purpose, the work is organized in three parts. In the first unit, the concept of strategic effectiveness is elaborated. In the second part, the author provides a brief overview of deterrence as a strategy, presenting the key theoretical-conceptual elements of this strategy. The third part of the paper presents the conditions that must be met in order for the deterrence strategy to be effective, i.e. the “right thing” for realizing national interests. Finally, in the final segment of the paper, the author looks at the case of the Republic of Serbia, considering whether deterrence is an effective solution in modern circumstances.

Keywords: deterrence, effectiveness, strategy, strategic studies, Republic of Serbia

* E-mail address: mihajlo.kopanja@fb.bg.ac.rs.

* Овај рад је примљен 28. априла 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 30. маја 2023. године.